

УДК 821.161.2.09

Олена Щербак

ЖІНОЧІ ПОСТАТІ В «ІСТОРІЇ РУСІВ»**Вступ**

«Історія русів» була написана невідомим автором у другій половині XVIII ст., і стала останнім твором давньої української літератури, який охоплює історичний період від найдавніших часів до зруйнування Запорозької Січі у 1760-х роках. Упродовж XIX ст. українські письменники-романтики, зокрема Тарас Шевченко та Пантелеймон Куліш, не раз зверталися до «Історії русів» як джерела для сюжетів та натхнення для своїх історичних творів. За своєю специфікою «Історія русів» тяжіє до козацьких літописів, бо даючи короткі відомості про події Київської та Литовської Русі, почерпнуті з інших джерел, детально зупиняється на описі козацтва, його лідерів, перемог та поразок. Певно, що в умовах життя Запорозької Січі, серед війн та походів, жінкам фактично не було місця, однак було б помилкою назвати цей твір суто «чоловічим» – жіночий світ також відображений у ньому. Зокрема, чільне місце тут займають образи московських цариць та російських імператриць, раніше не згадуваних у творах давньої української літератури, також й інші історичні персоналії. А отже жіночі постаті «Історії Русів» гідні уваги та аналізу.

Оскільки «Історія Русів» була дуже популярною, вона привертала увагу дослідників ще у XIX столітті. Так, свого часу про неї писав, зокрема, М. Драгоманов у своїй статті «На захист покійного невідомого автора “Історії русів”» (Драгоманов, 1881). В пізніший період до давньої пам’ятки звертався М. Возняк у своїй ґрунтовній праці «Псевдо-Кониський і Псевдо-Полетика («Історія русів» у літературі й науці)» (Возняк, 1928) щодо авторства цього твору, а також І. Крип’якевич у своїй статті «Історія русів» (Крип’якевич, 1928). У кінці XX століття І. Драч переклав «Історію русів» сучасною українською мовою, а Валерій Шевчук написав до неї передмову (Шевчук, 1991),

© Олена Щербак, 2020

<http://dx.doi.org/10.34142/2312-1076.2020.2.96.09>

де ще раз торкнувся загадки авторства. Ярослав Мишанич також присвятив цьому твору свою правцю «Історія русів: історіографія, проблематика, поетика» (Мишанич, 1999). В останні десятиліття «Історія русів» продовжує привертати активну увагу літературознавців, наприклад, Лариса Горенко написала статтю «“Історія русів” як джерело культурологічних рецепцій 80-х років XVIII – першої половини XIX століття» (2010), Олег Хававчак – «“Історія русів” у світовому культурологічному аспекті» (2013), О. Поцюрко – «Дискурс національної свободи в “Історії русів”» (Поцюрко, 2014) та інші, а популярний історик Сергій Плохій видав книгу під назвою «“Козацький міф. Історія та націотворення в епоху імперій» (Плохій, 2013), цілком присвячену таємницям «Історії русів». Загалом майже всі українські літературознавці з XIX до XXI століття не оминали у своїх дослідженнях «Історію русів», що свідчить не лише про її історичну та літературну цінність, а й про виключну вагу самого твору в історії української літератури.

Хоча ця пам'ятка давньої української літератури має поважну історію вивчення, дослідників здебільшого цікавили проблема авторства, яку досі намагаються розгадати, художній бік твору, його мова і поетика, а також історичний аспект, зокрема що стосується бурхливих подій козацьких повстань. Але питання про місце жіноцтва в «Історії русів» досі залишається відкритим. Оскільки це бароковий твір, то цей аспект видається особливо цікавим, бо ж у барокових текстах роль жінки стала більш вагомою, порівняно з текстами давніших часів.

Мета статті – з'ясувати та дослідити роль жіноцтва в «Історії русів».

Завдання статті полягає у тому, щоб виявити згадки про жінок в «Історії русів», проаналізувати їх, з'ясувати їхнє місце в описаних подіях, а також ставлення до них автора, що дасть змогу зробити висновок, яку роль відігравала жінка в історичному творі кінця в уявленні автора кінця XVIII століття.

Методологія і методи дослідження

Дослідження твору ґрунтується здебільшого на описовому та історичному методах.

Результати і дискусії

На перших сторінках «Історії русів» згадано Анну Візантійську, першу християнську дружину князя Володимира Святославовича. Наповніше її образ розкривається у «Повісті минулих літ», а також у «Густинському літописі» та «Синописі Київському», які чому компілюють «Повість», де-не-де розширюючи її. Тут же про неї йдеться лише в одному реченні, з приводу хрещення Володимира: «въ 988 г. по Рождествѣ Христовѣ, отправясь съ войскомъ къ приморскому городу Херсону, крестился таю отъ Грековъ и женился на Греческой Царевнѣ Аннѣ...» (Конискій, 1846). Так само стисло згадана в «Історії русів» й славнозвісна княгиня Ольга, особистості якої у багатьох давніх творах присвячені змістовні оповідання (Щербак, 2016: 13). Про неї невідомий автор пише лише в оповіді про заснування християнської традиції на Русі, бо «второе крещение произнела бабка Владимирова, Великая Княгиня Киевская Ольга, которая сама крестилась въ Царѣградѣ и была наречена по крещеніи Еленою» (Конискій, 1846). Втім не дивно, що навіть такий відомій історичній персоні, як Ольга, в «Історії Русів» знайшлося так мало місця, бо ж й літописи, присвячені суто середньовічним подіям, згадували жінок здебільшого принагідно.

Не оминув автор увагою і Ядвігу, польську королеву, яка стала дружиною литовського князя Ягайла, завдяки чому «Литовское Княжество въ 1386 году соединилось въ одну державу съ Королевствомъ Польскимъ» (Конискій, 1846), а до них на рівних, як запевняє «Історія русів» умовах, приєдналася й Україна. Цікаво, що в «Історії» Ядвігу названо «Королевою Польскою, наслѣдницею Польской короны» (Конискій, 1846), хоча у «Густинському літописі», створеному століттям раніше, про неї сказано тільки як про дочку покійного короля Людвіга. Вочевидь, успадкування жінками монарших титулів та жіноче правління у другій половині XVIII ст. було явищем більш поширеним, на відміну від середини XVII,

і автор, який пізніше описував правительок Російської імперії, не вбачав нічого дивного в тому, щоб назвати Ядвігу королевою за власним правом.

Ще один персонаж «Густинського літопису», московська княжна і дружина польського короля Олександра Олена, також знайшла своє відображення в «Історії русів». Ця жінка, напевно, користувалася неабиякою повагою сучасників за те, що не зреклася православної віри після одруження, через що терпіла всілякі утиски у католицькій країні, як повідомляє «Густинський літопис». В «Історії» ж Олена, так само як і Ольга з Анною, згадана принагідно, як дружина короля Олександра, «Княжна Руская, названная отъ Поляковъ схизматичкою, и за тѣмъ, не коронованная» (Конискій, 1846), та оскільки в тому епізоді йдеться не про неї і навіть не про Олександра, можна стверджувати, що автор згадав її навмисне, саме для того, щоб підкреслити відданість православного люду рідній вірі.

Іншим персонажем московської історії, вперше введеним в українську літературу авором «Історії русів» є Марина Мнішек. Під 1604 роком автор розповідає про відомого авантюриста Григорія Отреп'єва, який переховуючись у сandomирського воєводи Юрія Мнішека, проголосив себе царевичем Дмитрієм, сином Івана Грозного, якого всі вважали мертвим. За сприяння Юрія Мнішека і з допомогою війська польського короля, Лжедмитрій думав захопити російський престол, чого згодом й досяг. Воєвода сandomирський же згодився на протекцію гаданого царевича не безкорисливо, а через те, що «хотѣлъ видѣть дочь свою, Марину, Царицею Московскою, выдавши ее замужъ за называвшагося Царевичемъ тамошнимъ» (Конискій, 1846). Ситуація на ті часи досить типова, бо чимало дрібних князів ладні були потурати злочинам, аби домогтися влади, як не для себе, так для своїх дітей. Варто згадати хоча б князя Олександра Меншикова, чий різко негативний образ автор «Історії русів» змалював дещо пізніше, який «льстивъ себя быть близкимъ родственникомъ Императору (Петру II), прямуя ему въ супружество дочь свою, Марію» (Конискій, 1846). Важко сказати, чия доля склалася трагічніше: Марії Меншиковою, яку імператор покинув, а батька

заслали до Сибіру, чи Марини Мнішек, яка все ж стала царицею, а до того ж першою в історії московського, а потім російського царства коронованою жінкою.

Оригінальним й інтригуючим образом в «Історії Русів» виступила жінка, яка вельми нагадує героїню знаменитої думи про Марусю Богуславку, дівчину-бранку, яка, потрапивши до гарему турецького паші, скористалася його відсутністю і відпустила на волю українських козаків. Якось наприкінці XVI ст. запорожці рушили у морський похід проти турків і татар, але щойно їхні човни наблизилися до ворожого берега, як потрапили у полон. Та згодом запорожці звільнили бранців, «помощю Семиры, жены Паши Турецкаго» (Конискій, 1846). Серед вояків був козацький писар Іван Богуславець, в якого й закохалася Семіра, бо поїхала разом з ним в Україну і «была его женою» (Конискій, 1846). Історії Марусі і Семіри дещо відрізняються, бо Маруся відмовилася повертатися разом зі співвітчизниками на Батьківщину, і просила передати її рідним, щоб вони не намагалися викупити її, бо вона вже «потурчилася» і звикла до східних розкошів. Також, не виключено, що доля цієї жінки закінчилася трагічно, коли її «зрадницький» вчинок став відомий паші, тоді як у випадку з Семірою історія скінчилася щасливо. Втім, можна припустити, що в даному уривку «Історії русів» йдеться саме про ту дівчину, яка стала героїнею народної думи, не зважаючи на те, що окремі деталі різняться. Та й прізвисько чоловіка Семіри – Богуславець – також певним чином вказує зв'язок цього сюжету з фольклором.

Напівлегендарний романтичний випадок з біографії Богдана Хмельницького, коли його звільнила з темниці чи то дружина, чи дочка його ворога Данієля Чаплинського, відображений і тут. Доля цієї непересічної жінки є однією з найзагадковіших в українській і польській історії. Ким вона була – дружиною, коханкою чи дочкою Чаплинського, як її насправді звали – Ганна, Гелена чи Мотрона і за що вона заслужила свій трагічний кінець – все це питання, які цікавлять істориків, письменників, драматургів тощо. Відомо тільки, та й то лише завдяки портрету пізнішого періоду, що Гелена Чаплинська

була справді гарна на вроду. Немає одностайної думки про те, ким вона доводилася Чаплінському. Урядках про арешт та звільнення Богдана невідомий автор «Історії русів» стверджує наступне: «но дочь Чаплинского, Анна, освободя секретно Хмельницкого изъ-подъ стражи, дала способъ уѣхать ему и возвратиться въ Варшаву» (Конискій, 1846). Далі, трохи пізніше, автор робить запис і про те, що Хмельницький «женился на дочери Дозорцы Чаплинского, Аннѣ, нѣкогда освободившей его изъ-подъ ареста» (Конискій, 1846), а потім ще й додає: «Онъ имѣлъ отъ нея сыновей, Тимофея и Юрія, Хмельницкихъ» (Конискій, 1846), хоча згідно з традиційною версією їхньої матір'ю була перша дружина Хмельницького, покійна на той час Ганна Сомківна. Та й поширена легенда про те, що Тимофій повісив свою мачуху Чаплінську на воротах нібито за зраду чоловікові, також заперечує вірогідність того, що він міг бути її рідним сином. Імовірно автор дещо сплутав дружин гетьмана і їхні імена, бо Богдан Хмельницький був одружений тричі: з Ганною Сомківною, Ганною (Геленою, Мотроною?) Чаплінською і Ганною Золотаренко. А з приводу того, що звістка про зраду Чаплінської й жорстоку розправу Тимофія Хмельницького над нею, згідно з переказами, могла вплинути на психологічний стан гетьмана і призвести до його поразки під Берестечком, теж нічого не сказано.

Також непересічним жіночим образом періоду Хмельниччини є дружина наказного гетьмана Барабаша, в якого Хмельницький хитрістю поцупив королівські грамоти, відома з думи «Хмельницький і Барабаш» як Барабашиха. Як сказано в «Історії русів», у Хмельницького, на той час генерального писаря, народилася дитина, і хрещеним батьком запросили гетьмана Барабаша. Напоївши Барабаша до безпам'ятства, Хмельницький взяв у нього перстень, який засвідчив би його волю, і вирушив у Чигирин з метою забрати королівські грамоти і привілеї, котрі зберігалися там. Барабашева дружина повірила, що Хмельницький виконує наказ її чоловіка, і на його прохання «отворила Хмельницкому кабинетъ мужній, и онъ нашель въ немъ извѣстный рескриптъ Королевскій и другіе важные акты» (Конискій, 1846), завдяки яким згодом домігся свого обрання

гетьманом Війська Запорозького. Таким чином, довірливість Барабашевої дружини стала початком повстання запорожців, яке вилилося у Національно-визвольну війну Богдана Хмельницького.

Побіжно згадує «Історії Русів» й дочку молдавського господаря Ліпули Ірину, яка, заради політичного союзу вийшла заміж за старшого сина Хмельницького Тимофія: спочатку про її палке бажання «быть его супругою» (Конискій, 1846), якому противився її батько, бо планував віддати її заміж за сина князя Потоцького, якого вона “не терпить» (Конискій, 1846), а потім, коли молдавський господар, дізнавшись про перемогу Хмельницького під Збаражем, погодився поріднитися з ним і «прислалъ къ Гетману Хмельницкому чрезъ Боярина Молдавскаго, Морозія, письмо, соглашаясь въ немъ выдать дочь свою, Ирину, въ супружество сыну его, Тимофею» (Конискій, 1846). Далі мова йде про те, як вони отримували дозвіл на цей шлюб від турецького султана, сюзерена молдавського господаря, про те, як Тимофій мало не став жертвою розбійників-поляків по дорозі до своєї нареченої, але то вже інша історія, в якій сама Ірина, як окрема особистість, не фігурує. Більш розширену оповідь про історію зі шлюбом Тимофія і дочки молдавського господаря можна знайти в «Літописі» Самійла Величка, де названо й ім'я княжни – Розалія.

Помітною жіночою постаттю дещо пізнішого періоду в «Історії Русів» є московська царівна Софія Олексіївна, дочка царя Олексія Михайловича і його першої дружини Марії Милославської, «принявшей въ семь годуправленіе Государства помолодости братьевъ ея» (Конискій, 1846). Після Олени Глинської, матері Івана Грозного, Софія Олексіївна була наступною жінкою в історії Московського царства, яка виконувала обов'язки регентки до повноліття законного монарха. Втім, як і її попередниця, Софія закінчила безславно. Вона була дочкою першої дружини Олексія Михайловича, тому вважала законною спадкоємицею трону себе, а не зведених братів Петра й Івана, синів другої дружини їхнього батька, Наталії Нарішкіної. Перекази стверджують, що ставши до влади після смерті батька, Софія, разом зі своїм фаворитом, князем Василем Голіциним, хотіла

позбавити малолітніх братів права на корону і керувати державою як повноправна цариця. Про ці події мовиться у подальших розділах «Історія русів», коли новообраний гетьман Іван Мазепа, приїхавши до Москви, став свідком падіння регентки та її фаворита, «за поворотомъ своимъ изъ арміи, изобличень, вмѣстѣ съ Царевною, Софіею Алексѣвною, въ заговорѣ ихъ на правленіе и жизнь Царя Петра Алексѣвича и былъ отъ него лишень всѣхъ достоинствъ и имѣнія и сосланъ въ вѣчную ссылку въ Сибирь, а Царевна заперта въ монастырь» (Конискій, 1846). Наскільки тяжкою була її провина, судити фахівцям, але автор «Історії русів» показав царівну Софію так, як диктувала тодішня офіційна версія – змовницею й узурпаторкою, однак якоїсь особистої оцінки цим подіям не дає (Щербак, 2016: 11).

Є в «Історії русів» приклад, як одне речення може сказати більше, ніж кілька абзаців. Першу дружину Петра I, царицю Прасковію Федорівну, автор навіть не називає на ім'я, але згадка про її трагічну долю привертає до себе мало не більшу увагу, ніж захоплення чеснотами Єлизавети Петрівни наприкінці твору. Прасковія згадана з приводу таємничої смерті їхнього з Петром I сина Олексія, якого батько позбавив спадку, через що той поїхав до Австрії з надією заручитися підтримкою іноземців. І хоча, як зазначає літописець, причина позбавлення Олексія права на трон є «тайна непроницаемая» (Конискій, 1846), але легко здогадатися, що «Царевич огорчилъ тогда отца своего, вступаясь за родную свою мать, сосланную въ монастырь, и что, по тому, предоставлялъ Царь наслѣдіе свое другимъ своимъ дѣтямъ, отъ втораго супружества бывшимъ» (Конискій, 1846). Справа в тому, що Петро I, ще до переіменування себе в імператора, з волі його сестри-регентки Софії Олексіївни, був одружений з боярською дочкою Прасковією Лопухіною, до якої не мав жодних ніжних почуттів. Коли Софія була скинута й ув'язнена у монастирі, Петро вирішив покласти край ненависному шлюбу, хоча на той час вже мав двох синів – Олексія і Олександра. Наприкінці XVII ст. царицю Прасковію змусили зректися титулу і постригтися у черниці, що звільнило б її чоловіка від шлюбних обов'язків перед нею. Згідно з легендами, царицю насильно відвезли до монастиря,

більше схожого на в'язницю, а перед відїздом вона нібито прокляла місто Петербург. Пройде багато років перш ніж Прасковія знову повернеться до царського палацу за наказом її онука, імператора Петра II, але й у засланні вона намагалася поводитися з царською гідністю й вимагала, щоб до неї зверталися “ваша величносте”. Хоча автор «Історії русів», не дає власної оцінки щодо поведінки Петра I зі своєю першою дружиною однак він надає негативного забарвлення характеристиці фаворита Петра I і Катерини I, згаданого вище князя Меншикова. Він пише, що «при другихъ беззаконїяхъ Менщикова, обнаружилсь происки его на жизнь отца Императорскаго, Царевича Алексѣя Петровича, по причинамъ, такъ слабымъ, нагло умерщвленнаго» (Конискій, 1846). Якщо автор так різко засуджує дії Меншикова щодо змови проти царевича Олексія, то, певно, до матері його мав співчуття. У свою чергу про другу дружину Петра, Катерину I, уроджену Марту Скавронську, пише позитивно, і в цьому немає нічого дивного, бо ж вона була монархом.

З-поміж царських постатей, коротко згадана досить відома в ті роки українська жінка, дружина гетьмана Івана Скоропадського, Анастасія Маркович. В «Історія русів» сказано, що гетьман помер 3 червня 1722 року, «и погребенъ въ Гамаліевскомъ каменномъ монастырѣ, при рѣкѣ Шосткѣ, Гетманшею, Настасією Марковичевою, построенномъ» (Конискій, 1846). Офіційно такого статусу як гетьманша в Україні не існувало, але відомо, що Анастасія повністю заміняла свого пристарілого чоловіка в адміністративних справах, за що і була прозвана гетьманшею або гетьманихою. Схожу роль виконувала третя дружина Богдана Хмельницького Ганна Золотаренко, яка сама оформлювала акти та підписувала універсали, але тоді це не розголошувалося, щоб не принизити хворого і старого гетьмана, якого козаки продовжували шанувати, як свого лідера.

Чотири правительки Російської імперії XVIII ст., Катерина I, Анна Іоанівна, Єлизавета Петрівна та Катерина II, у даному творі мало чим відрізняються одна від одної. У випадку з Катериною I і Анною Іоанівною всі негативні вчинки автор «Історії русів» приписав їхнім фаворитам – Меншикову і Бірону відповідно. Щодо Катерини I,

то у тексті сказано, що першим її указом у статусі імператриці на престол було звільнення малоросійських в'язнів, повернення їм майна та припинення усіляких утисків, «о которых она совершенно знала, что они суть дѣло злобы и коварнѣйшей мести властолюбца Меншикова, владѣвшаго Государемъ своимъ и его склонностями почти обаятельно» (Конискій, 1846), а про Анну Іоанівну (яка прихильно ставилася до гетьмана Данила Апостола, хоча після того, як він помер, впорядила спеціальну Колегію в Малоросії) сказано, що «Государыня сія, собственно своею особою, довольно была кротка и милостива, но правленіе ея было часто, яко трость, колеблемо. Причиною всѣхъ шатаній и непріязней полагають Министра ея и любимца, Бирона, возведеннаго ею въ Графское достоинство, а послѣ въ Герцоги Курляндскіе». Можна зробити висновок, що для авторів історичних творів, миропомазані монархи, були непогрішні і, як зазвичай, у всіх негараздах звинувачували їхніх міністрів і фаворитів.

З Єлизавети Петрівни, дочки Петра I і Катерини, яка посіла російський престол після перевороту 1741 р., відсторонивши від влади малолітнього царя Івана VI та його матір Анну Леопольдовну, племінницю Анни Іоанівни, автор виліпив класичну царицю-матушку, поборницю і заступницю свого народу. Починаючи від її коронації, він пише: «Царствование Императрицы Елисаветы съ первыхъ еще дней озарило Россію великими надеждами къ ея блаженству, а въ послѣдствіи сіи надежды сугубо исполнились безпримѣрными добротами сея Государыни» (Конискій, 1846). Така оцінка досить справедлива, бо Єлизавета справді «во всѣ дни царствованія своего не пролила ни одной капли крови своихъ подданныхъ, и смертная казнь самыхъ преступниковъ навсегда ею уничтожена и запрещена» (Конискій, 1846), про що свідчить зокрема, як перед самою стратою вона помилювала одного зі змовників проти неї, якого мали четвертувати. Хоча слово «навсегда» звучить у цьому випадку дещо умовно, бо може Єлизавета й не підписала жодного смертного вироку за роки свого правління, але її наступники діяли по-своєму. Така помітна любов історіографа до імператриці Єлизавети пояснюється,

очевидно, тим, що вона відродила гетьманство в Україні, і за її згодою гетьманом війська запорозького було обрано Кирила Розумовського, на той час вже графа. Втім з приводу легендарної історії кохання його брата Олексія з імператрицею, завдяки чому він й отримав цю високу посаду, автор промовчав. На сторінках «Історії русів» живо змальовуються поїздки Єлизавети імперією (особливо Україною), де її завжди були раді вітати, бурхливими розповідями про те, як Єлизавета «всегда благодѣтельствуя Малоросійскому народу, осчастливила его, найпаче въ 1755 году, уничтоженіємъ тягостныхъ и затруднительныхъ внутреннихъ зборовъ, наложенныхъ прежними правительствами» (Конискій, 1846) тощо. З приводу імператриці Єлизавети 25 грудня (6 січня) 1761 року в «Історії русів» автор написав коротку, але влучну фразу, що вона «кончила собою знатный вѣкъ для Малоросіи» (Конискій, 1846).

Стосовно ж її наступниці, останньої жінки на російському троні і останньої героїні «Історії русів» Катерини II, автор демонструє показову нейтральність, нотуючи тільки факти і уникає особистих оцінок історичним подіям. Вперше Катерина з'являється на сторінках твору в час її весілля принцеси Анхальт-Цербською з племінником Єлизавети Петром Федоровичем, герцогом Голштинським. Коротке правління та смерть імператора Петра III, її чоловіка, а також державний переворот, завдяки якому Катерина отримала корону, майже не знайшли відображення у творі. Після коронації нової імператриці автор пише: «Царствование началось и долготѣнно продолжалось великими намѣреніями въ дѣлахъ внутреннихъ и внѣшнихъ и такими же успѣхами въ предпріятіяхъ гражданскихъ и воинскихъ, которыми возведена Россія на верхъ величія и славы, ко удивленію и позавидованію всѣхъ народовъ, а производились они подъ девизомъ: “Недокончанная совершаемъ?”» (Конискій, 1846). Але ці урочисті слова автора наврядчи щирі, бо ж Катерина II назавжди скасувала в Україні гетьманство, а згодом і саму Запорозьку Січ, і «на мѣсто правленія Гетманскаго» (Конискій, 1846), як зазначає автор, «въ 1765 году учреждена въ Малоросіи Коллегія, съ правомъ и преимуществомъ, равнымъ другимъ двумъ

Государственнымъ Коллегіямъ» (Конискій, 1846), а відтак і останні залишки самостійності. Зрозуміло, що з огляду на ці обставини, автор не міг возвеличувати Катерину на зразок Єлизавети, але й засуджувати її дії також не міг, бо цей літопис створювався в останні десятиліття XVIII ст., під час правління Катерини.

Висновок

Отже, встановлено, що «Історія русів» так само, як і давніші українські літописи не оминає увагою жіночі історичні постаті, та й навіть якби автор, був мізогіністом, в епоху Просвітництва, коли цей твір писався, жінки відігравали надто важливу роль у державних справах, щоб їх не помічати. Зокрема, виявлено, що на відміну від творів доби Середньовіччя, автор «Історії русів» називає усіх згаданих ним жінок поіменно, що не завжди було притаманно навіть авторам барокового періоду. Це вказує не тільки на його широку обізнаність, а й на більш шанобливе ставлення до жіноцтва взагалі. Твір, окрім суто української, охоплює також події російської історії, тому й жінки тут зустрічаються російські, тобто цариці та імператриці (Щербак, 2016: 15). Але це має й свої плюси, бо завдяки «Історії русів», ми маємо оригінальні для давньої української літератури жіночі постаті яким була притаманна значна роль в історичному становленні України.

Література

- Возняк, М. (1928). *Псевдо-Кониский і псевдо-Полетика. («История русовъ» у літературі й науці)* Режим доступу: https://philology.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/01/Voznyak_M_Studiyi_nad_ukr_litopysamy_Lviv_2011_06.pdf (дата звернення 2.11.2020)
- Балязин, В.Н. (2007). *Тайны дома Романовых*. Москва: ОЛМА-ПРЕСС.
- Горенко, Л. (2010). «Історія русів» як джерело культурологічних рецепцій 80-х років XVIII–першої половини XIX століття. *Культура і сучасність*. 2. 101–107.
- Драгоманов, М. (1881). В защиту неизвестного покойника – автора «Истории руссов». *Порядок*. 128. 15–17.

- Кониский, Г. (1846). *История Русовъ или Малой Россіи*. Москва: Университетская типография. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/istrus/istrus.htm> (дата звернення 4.11.2020).
- Крипякевич, І.П. (1928) Історія русів. *Життє і знання*. 6. 175–177. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/rizne/krup3.htm> (дата звернення 3.11.2020)
- Мишанич, Я. (1999). *«Історія русів»: історіографія, проблематика, поетика*. Київ: Обереги.
- Плохій, С. (2018). *Козацький міф. Історія та націотворення в епоху імперії*. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля».
- Поцюрко, О. (2014) Дискурс національної свободи в «Історії Русів». *Збірник наукових праць: «Гілея, науковий збірник». Філософські науки*, 82. 285–291.
- Хававчак, О. (2013). «Історія русів» у світовому культурологічному аспекті. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*, 1 (29). 195–198.
- Шевчук, В. (1991). Нерозгадані таємниці «Історії Русів». *Історія Русів*. Київ: Радянський письменник. 5–28.
- Щербак, О.В. (2016). Типологія жіночих образів у давній українській літературі: *автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук*. Київ, 2016.

References

- Vozniak, M. (1939). *Psevdo-Konyskyi i psevd-Poletyka ("Istorija Rusov" u literaturi y nautsi)* [Pseudo-Konisky and pseudo- Poletyka]. Retrieved from https://philology.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/01/Voznyak_M_Studiyi_nad_ukr_litopysamy_Lviv_2011_06.pdf [in Ukrainian].
- Baljazin, V.N. (2007). *Tajny doma Romanovyh* [Secrets of the House of Romanov]. Moscow, OLMA-PRESS. [in Russian].
- Horenko, L. (2010). "Istoriia rusiv" yak dzherelo kulturolohichnykh retseptsii 80-kh rokiv XVIII-pershoi polovyny XIX stolittia ["History of the Rus" as a source of culturological receptions of the 80s of the XVIII-first half of the XIX century.] *Kultura i suchasnist - Culture and modernity*, № 2, 101–107. [in Ukrainian].

- Dragomanov, M.V. (1881). V zashhitu neizvestnogo pokojnika — avtora “Istorii russov”. [In defense of the unknown deceased - the author of the “History of the Russians”] *Porjadok* – The Order, 128. 15–17. [in Russian].
- Konisskij, Georgij. (1846). *Istorija Rusov ili Maloj Rossii* [History of the Rus or Little Russia]. Retrieved from <http://litopys.org.ua/istrus/istrus.htm> Kyiv: University typography [in Russian].
- Krypiakevych, I.P. (1928). *Istoriia rusiv* [History of the Rus]. *Zhyttie i znannia. - Life and knowledge*. Retrieved from <http://litopys.org.ua/rizne/kryp3.htm> [in Ukrainian].
- Myshanych, Ya. (1999). “*Istoriia rusiv*”: *istoriohrafii, problematyka, poetyka* [History of the Rus: historiography, issues, poetics]. Kyiv, Talismans. [in Ukrainian].
- Plokhii, S. (2013). *Kozatskyi mif. Istoriia ta natsiotvorennia v epokhu imperii* [Cossack myth. History and nation-building in the era of empires]. Kharkiv: Book Club “Family Leisure Club”. [in Ukrainian].
- Potsiurko, O. (2014). Dyskurs natsionalnoi svobody v “Istorii Rusiv” [The Discourse of National Freedom in the History of the Rus’]. *Zbirnyk naukovykh prats: “Hileia, naukovyi zbirnyk”. Filosofski nauky - Collection of scientific works: “Gileya, scientific collection”*. Issue. 82. 285–291 [in Ukrainian].
- Khavavchak, O. (2013). “Istoriia rusiv” u svitovomu kulturolohichnomu aspekti [“History of the Rus” in the world culturological aspect]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod University*. № 1 (29). 195–198. [in Ukrainian].
- Shevchuk, V. (1991). *Nerozghadani taiemnytsi “Istorii Rusiv”* [Unsolved mysteries of the “History of the Rus”]. *Istoriia Rusiv – History of the Rus*. Kyiv: Soviet writer. 5–28. [in Ukrainian].
- Shcherbak, O.V. (2016). *Typolohiia zhinochykh obraziv u davnii ukrainskii literaturi* [Typology of female images in ancient Ukrainian literature] dissertation abstract for the degree of candidate of philological sciences Kyiv. [in Ukrainian].

Анотація

О.В. Щербак. Жіночі постаті в «Історії русів»

У статті звернена увага на жіночі історичні постаті, згадані в одному з творів української літератури кінця XVIII ст. – «Історії Русів». Хоча концептуально цей твір межує з козацькими літописами, де жінки відігравали другорядну роль, вони займають в «Історії Русів» чільне місце – загалом їх близько двадцяти.

Дослідження твору ґрунтується здебільшого на описовому та історичному методах.

З'ясовано, що умовно жінок в «Історії русів» можна поділити на три групи. Перша з них, це постаті, відомі ще з «Повісті минулих літ» та з «Густинського літопису». Одних автор тільки згадує, як княгиню Ольгу чи Анну Візантійську, про інших пише детальніше, як про польську королеву Ядвігу чи про Олену Московську, дружину польського короля, яка зберегла вірність православній вірі.

Друга група, це історичні персоналії козацької доби, такі як дружина Богдана Хмельницького Мотрона (у тексті Ганна) Чаплинська і Анастасія Маркович, дружина Івана Скоропадського, названа автором «гетьманшею». Сюди ж можна віднести й доволі оригінальну розповідь про таку собі Семіру, дружину турецького паші, яка допомогла звільнити бранців, а потім вийшла заміж за козацького писаря Івана Богуславця. Корені цього сюжету, імовірно, походять від фольклорної легенди про Марусю Богуславку.

Третю ж групу складають жінки, які мали стосунок до російської історії – починаючи з Марини Мнішек, дружини Лжедмитрія I, і закінчуючи Катериною II. Особливо багатою виявилася розповідь про сучасне автору події XVIII ст. Однак здебільшого він уникає висловлення власної думки про тодішніх державців, хіба що про Єлизавету Петрівну пише з помітною симпатією за її прихильне ставлення до України.

Отже, зроблено висновок, що коло жіночих персонажів «Історії Русів» рідко виходить за межі локальної історії, на відміну від інших барокових літописів. Переважна більшість згаданих у цьому творі жінок не відображувалися у попередніх творах давньої української літератури, а є для неї оригінальними.

Ключові слова: Історія Русів, давня українська література, Україна, жінка, історична постать.

Аннотация

О.В. Щербак. Женские фигуры в «Истории русов»

В статье обращено внимание на женские исторические фигуры, упомянутые в одном из произведений украинской литературы конца XVIII в. – «Истории русов». Хотя концептуально это произведение граничит с казацкими летописями, где женщины играли второстепенную роль, они занимают в «Истории русов» видное место – всего их около двадцати.

Исследование произведения основывается в основном на описательном и историческом методах. Выяснено, что условно женщин в «Истории русов» можно разделить на три группы.

Первая из них, это фигуры, известные еще по «Повести временных лет» и по «Густынской летописи». Одних автор только вспоминает, как княгиню Ольгу или Анну Византийскую, о других пишет подробно, как о польской королеве Ядвиге или о Елене Московской, жене польского короля, которая сохранила верность православной вере.

Вторая группа, это исторические персоналии казачества, такие как жена Богдана Хмельницкого Мотрона (в тексте Анна) Чаплинская и Анастасия Маркович, жена Ивана Скоропадского, названная автором «гетманшей». Сюда же можно отнести и довольно оригинальный рассказ о некоей Семире, жене турецкого паши, которая помогла освободить пленников, а потом вышла замуж за казацкого писаря Ивана Богуславца. Корни этого сюжета, вероятно, восходят к фольклорной легенде о Марусе Богуславке.

Третью же группу составляют женщины, которые имели отношение к русской истории – начиная с Марины Мнишек, жены Лжедмитрия I и заканчивая Екатериной II. Особенно обширным оказался рассказ о современных автору событиях XVIII в. Однако в большинстве случаев он избегает выражения собственного мнения о тогдашних властителях, разве что о Елизавете Петровне пишет с заметной симпатией за ее благосклонное отношение к Украине.

Итак, сделан вывод, что круг женских персонажей «Истории русов» редко выходит за пределы локальной истории, в отличие от других барочных летописей. Подавляющее большинство упомянутых в этом

произведении женщин не отображались в предыдущих произведениях древней украинской литературы, а являются для нее оригинальными.

Ключевые слова: История русов, древняя украинская литература, Украина, женщина, историческая фигура.

Abstract

O.V. Shcherbak. Women in “The History of the Rus”

The article places attention on historical figures mentioned in one of the works of Ukrainian literature of the end of XVIII century – “The History of the Rus”. Even though conceptually this work borders with Cossack chronicles where women played secondary role, in “The History of the Rus” they take prominent place – there are around twenty of them overall.

The research of the work is based mainly on the descriptive and the historical methods.

The women in “The History of the Rus” may conditionally be divided into three groups. The first one is figures known from “Primary Chronicle” and “Hussite Chronicle”. Some of them the author only mentions, like princess Olga of Kiev or Anna Porphyrogenita, some are written about in more detail, like queen Jadwiga of Poland or Helena of Moscow, the wife of a Polish king who remained loyal to the Orthodox faith.

The second group is the historical figures of the Cossack era, like the wife of Bohdan Khmelnytsky Motrona (named Hanna in the text) Chaplynska and Anastasia Markovych, the wife of Ivan Skoropadsky, who the author called “hetmansha”. The same group includes also quite an original story about one Semira, the wife of a Turkish pasha, who helped release the captives and then married Cossack scrivener Ivan Bohuslavac. The roots of this story, most likely, take from the folklore legend about Marusia Bohuslavka.

The third group is formed by women who related to Russian history – starting from Marina Mniszech, the wife of False Dmitry I, and ending with Catherine II. The story of the events of XVIII century that were contemporary for the author is particularly detailed. But he mostly avoids expressing his own opinion on the statesmen of the time, although he writes with affinity about Yelizaveta Petrovna because of her favorable attitude towards Ukraine.

And thus, the conclusion is made that although the range of the characters of “The History of Rus” rarely crosses the lines of local history, unlike in the other Baroque chronicles, still most of the women mentioned in this work weren’t portrayed in previous works of ancient Ukrainian literature and are original for it.

Key words: The History of the Rus, ancient Ukrainian literature, Ukraine, woman, historical figure.

Рукопис статті отримано 25 жовтня 2020

Рукопис затверджено до публікації 10 грудня 2020

Інформація про автора

Щербак Олена Володимирівна – кандадат філологічних наук, асистент кафедри української та російської мов як іноземних Київського національного університету імені Тараса Шевченка; проспект академіка Корольова 4, м. Київ, 03134, Україна; e-mail: olenasernak257@gmail.com; <http://orcid.org/0000-0001-5191-7212>.